

Wiktor Werner

Stosunek do PRL w Polsce i nostalgia za ZSRR w Rosji w kontekście rozważań nad świadomością historyczną.

Stosunek do własnej przeszłości można uznać za fundament świadomości historycznej – dotyczy bowiem zasadniczego zagadnienia jaką jest samookreślenie w historycznej rzeczywistości. Wiedza historyczna w współczesnym społeczeństwie stanowi (jeden z możliwych) substytutów mitu – daje możliwość orientacji w rzeczywistości; wyznacza hierarchie wartości; buduje samoocenę: pozytywną, jako zwycięzców czy ludzi sukcesu, lub też ambiwalentną jako męczenników bądź ofiary. Od specyfiki historycznej świadomości i towarzyszącej jej tożsamości zależy bardzo wiele, między innymi zdolność do nawiązywania relacji z innymi społeczeństwami (narodami), zdolność do obrony własnego stanowiska, negocjacji wspólnych celów czy też poziom roszczeniowości w tychże relacjach.

Kwestia świadomości historycznej jest tym bardziej delikatna i zarazem istotna, im bardziej dramatyczny przebieg dziejów dotyczy podmiotów tej świadomości. W przypadku państw Europy Środkowej i Wschodniej okresem szczególnie dramatycznym był wiek XX, w którym nie tylko miały miejsce dwie światowe wojny, lecz także utworzenie się dwóch konkurujących politycznie, ekonomicznie i do pewnego stopnia również militarnie superpaństw, których sfery wpływów rozdarły Europę na dwie części.

Świadomość historyczna Polaków musiała w XX wieku zaadaptować się kilku gwałtownych zmian politycznego usytuowania Polski w świecie, równie rewolucyjny charakter miały przemiany w świadomości historycznej Rosjan. Polacy przeszli w ubiegłym stuleciu długą drogę od poddanych trzech mocarstw rozbiorowych, poprzez własną wywalczoną zbrojnie niepodległość, utratę państwowości i jej odzyskiwanie w wymuszonym sojuszu z jednym ze swoich wrogów. Twór polityczny jaki zaczął się wyłaniać od 1944 roku nie odpowiadał aspiracjom niepodległościowym polskich elit, lecz z drugiej strony obiecywał zaspokojenie społecznych aspiracji szerokich grup społecznych. Polska Rzeczpospolita Ludowa jako państwo ewoluowała od naśladowania wzorców radzieckich w latach czterdziestych i pięćdziesiątych do próby połączenia socjalistycznej praktyki

ekonomicznej i społecznej z ideologią ludowo-narodową. W rezultacie stosunek Polaków do powojennej Polski był ambiwalentny – z jednej strony świadomość „nieprawego” pochodzenia PRL: z wojennej klęski i obcej dominacji, lecz z drugiej strony pozytywne przyjęcie niektórych z elementów PRL-owskiej polityki społecznej i historycznej. Znacznie mniejsza akceptacja towarzyszyła jednak siłowym działaniom podejmowanym przeciwko ludziom kontestującym politykę władz, stąd brutalne pacyfikacje manifestacji robotniczych podejmowanych w znacznej mierze z powodów ekonomicznych ogniskowały zarówno uzewnętrzniany jak i milczący opór przeciwko PRL.

Powstanie III Rzeczypospolitej w 1989 roku otworzyło nową kartę w procesie kształtowania się świadomości historycznej, w której jednym z ważniejszych kryteriów dzielących społeczeństwo polskie był stosunek do PRL i do reform ustrojowych, które położyły kres tej formie polskiej państwowości. Na polskiej scenie politycznej szybko zaznaczyła się obecność obozu akcentującego pozytywne aspekty okresu socjalistycznego i obiecującego pewną kontynuację. Z drugiej strony powstał również wyrazisty choć wewnętrznie niespójny ruch głoszący potrzebę „dekomunizacji” czyli wypowiedzenia umowy politycznej zawartej u schyłku PRL przez władzę i przedstawicieli tzw. umiarkowanej opozycji gwarantujące beneficjentom PRL (członkom PZPR, wojskowym, milicjantom a nawet funkcjonariuszom służb bezpieczeństwa) zachowanie ich pozycji społecznej. Kwestia ta (stosunku do PRL) do dzisiaj dzieli polskie społeczeństwo choć do tej osi podziału doczepiane są coraz nowsze i aktualne problemy.

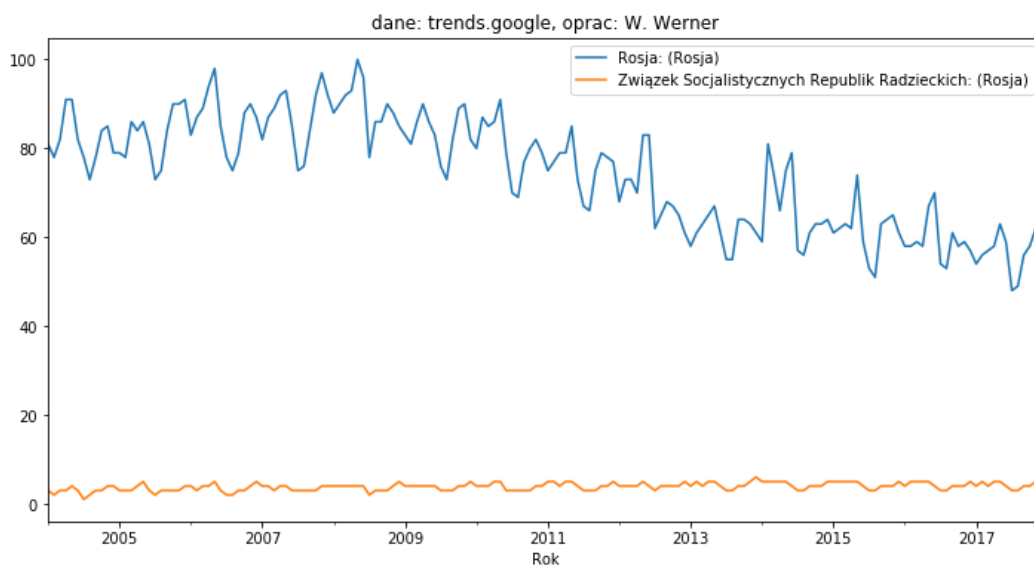
Równie dramatyczny i dzielący społeczeństwo był proces rozstawania się Rosjan ze Związkiem Radzieckim, którego rozwiązanie nigdy nie zostało skonsultowane ze społeczeństwem w postaci jakiegokolwiek referendum. Rozpad ZSRR w roku 1991 gwałtownie zmienił sytuację polityczną i gospodarczą na wielkim obszarze tego państwa. Z jednej strony nawiązał do narodowych inspiracji Litwinów, Łotyszy, Estończyków, Ukraińców, Białorusinów, Mołdawian i innych społeczności ZSRR, lecz również wyzwolił konflikty narodowe np. między Ormianami i Azerami oraz spowodował spadek poziomu życia w większości byłych republik a także wręcz zapaść gospodarczą i społeczną w Rosji. Stosunek Rosjan do ZSRR jest w związku z tym znacznie silniej nacechowany nostalgią niż stosunek Polaków do PRL.

Celem mojego artykułu będzie zbadanie kwestii odniesienia Rosjan i Polaków do swojej najbliższej przeszłości historycznej z wskazaniem na specyfikę argumentacji używanej dla poparcia występujących stanowisk. Zagadnienia to jest dla nas interesujące w kontekście refleksji nad świadomością historyczną tych dwóch społeczeństw.

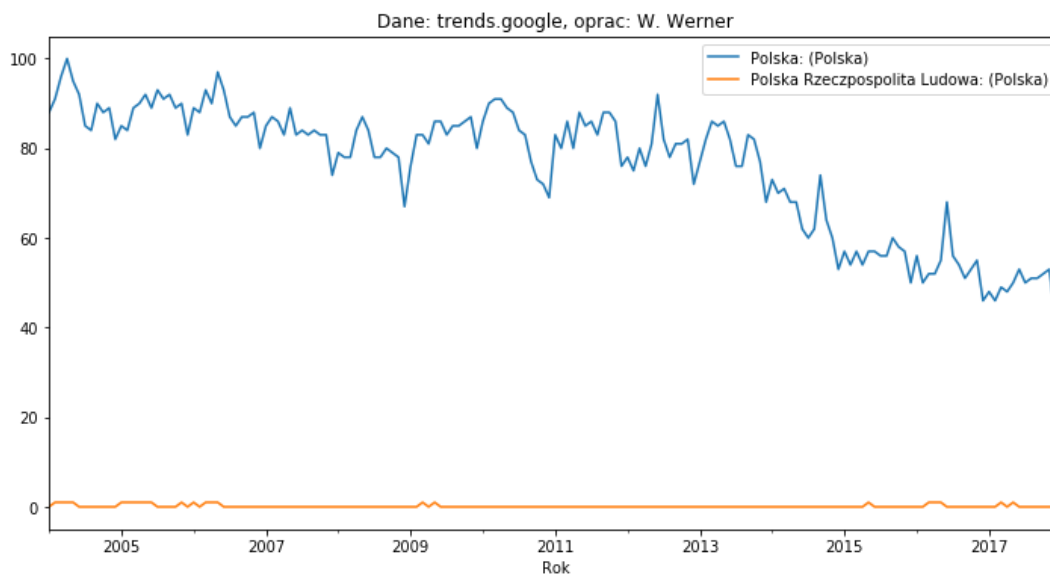
Jako repozytorium źródłowe wykorzystujęm wytwory kultury masowej ze względu na to, że są elementem żywej interakcji ze swoim odbiorcą – istnieją dzięki popularności oraz dane statystyczne odnoszące się do aktywności poznawczej mającej miejsce w internecie (korzystanie z wyszukiwarek i internetowych encyklopedii), korzystaliśmy także z dostępnych i opublikowanych wyników badań sondażowych.

Pierwszą kwestią, którą chciałbym rozstrzygnąć to ogólny poziom zainteresowania ZSRR w Rosji, oraz podobne zainteresowania PRL w Polsce. W tym celu wykorzystam internetowe repozytoria przede wszystkim dane statystyczne z wyszukiwarki Google oraz z Wikipedii

Jeżeli porównamy zatem zainteresowanie wyszukiwaniem terminów ‘ZSRR’ i ‘Rosja’ przy pomocy wyszukiwarki Google na obszarze współczesnej Rosji w latach 2004-2017 uzyskamy następujące wyniki:

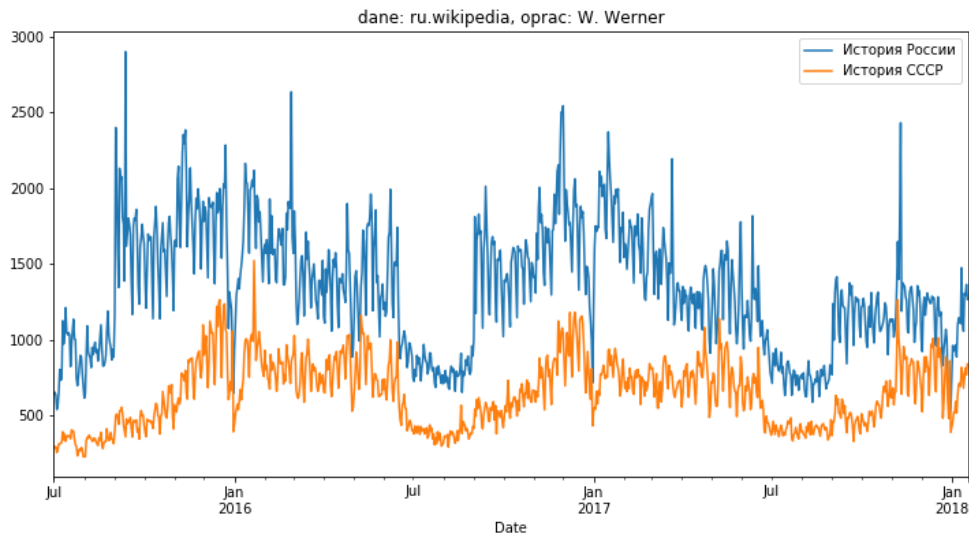
Analogiczny test zrobiony dla Polski daje nam następujący wynik:

Na osi x powyższego wykresu widzimy przedział czasowy, dla którego zbadałem natężenie wyszukiwania interesujących nas słów, na osi y znajduje się względna skala natężenia w procentach, na której maksymalne natężenie obydwu porównywanych wyszukiwań wyznacza pułap 100%. Średnie miesięczne natężenie wyszukiwań dla hasła 'Rosja' wynosi 74%, natomiast dla ZSRR to niecałe 4%. W przypadku Polski średnie zainteresowanie tematem „Polska to 76%, a hasłem PRL to 0.14%.

Powyzsza dysproporcja wskazuje na zasadniczą różnicę między zainteresowaniem pojęciem historycznym (dla Rosji -ZSRR, dla Polski-PRL) a pojęciem mającym zastosowanie w czysto współczesnym dyskursie, przy czym dysproporcja ta jest znacznie większa w Polsce niż w Rosji

Nieco inaczej rozkłada się zainteresowanie historią Rosji i historią ZSRR, które wynika z statystyki wejść na rosyjskojęzyczne strony Wikipedii odpowiadające tym zagadnieniom. Wikipedia jako najbardziej popularna encyklopedia internetowa (mająca społecznościowy charakter) jest dla nas również istotnym wskaźnikiem społecznego zainteresowania danym zagadnieniem.

Na osi x powyższego wykresu widzimy badany zakres czasowy, na osi y dzienną ilość wejść na daną stronę (wartości bezwzględne). Możemy tutaj zauważyć dwie kwestie. Po pierwsze przewaga zainteresowania historią Rosji nad historią ZSRR występuje, lecz nie jest ona tak silna jak w przypadku różnicy w wyszukiwaniach „Rosji” i „ZSRR” według danych z trends.google. Po drugie zwraca uwagę podobieństwo wykresów wskazujące na to, że spadki i wzrosty zainteresowań tymi dwoma tematami zachodzą podobnie. Kwestię korelacji wykresów możemy zbadać dokładniej obliczając dla całego zbioru danych współczynnik korelacji Pearsona¹, który mieści się w przedziale -1 do 1, gdzie 1 oznacza pełną korelację (tożsamość), -1 korelację negatywną (odwrocenie), 0 całkowity brak korelacji (dane są zupełnie niezależne), natomiast korelacja uchodzi za silną gdy jest wyższa od wartości 0.5 i zbliża się do 1. Dla danych z porównanie wartości wejść na strony Wikipedii poświęcone historii ZSRR i historii Rosji (porównywane są dzienne ilości wejść) współczynnik korelacji Pearsona wynosi 0.69, jest zatem względnie wysoki.

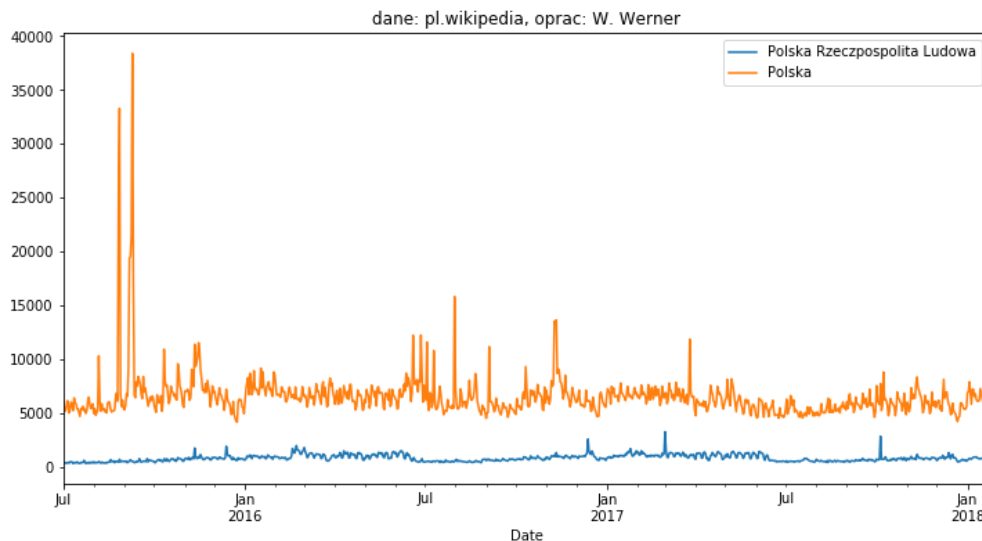
Korelacja zainteresowania tymi dwoma tematami może świadczyć o tym, że są one elementami tego samego procesu – zdobywania wiedzy na temat historycznego continuum Rosji i ZSRR, a zatem ZSRR nie jest (w praktyce poznawczej) traktowane jako byt zasadniczo różny od Rosji w kontekście historycznym. Wcześniej omawiane wyniki wyszukiwań haseł ZSRR i Rosja dla wyszukiwarki Google są praktycznie nieskorelowane (Pearson=-0.13).

Zainteresowanie historią ZSRR jest jednak (w świetle danych z Wikipedii) traktowane jako element tego samego dziejowego continuum, co potwierdza moje przypuszczenie, że

¹ Maiwada S., Lawrence Okey, The Relevance And Significance Of Correlation In Social Science Research, International Journal of Sociology and Anthropology Research Vol.1, No.3, pp. 22-28, November 2015, s. 22-28

Rosjanie nie traktują ZSRR jako tworu obcego i narzuconego im siłą. Taka jest również wymowa zasadniczej większości historycznych i publicystycznych ujęć tego zagadnienia cieszącego się masową recepcją.

Porównanie stron Wikipedii poświęconych historii Polski i historii PRL wskazuje na znacznie słabszą korelację (w okolicach zera) częstotliwości wejść a zarazem większą dysproporcję (na niekorzyść PRL):

Na współczesnym rosyjskim rynku wydawniczym obecnych jest wiele publicystycznych i popularno-naukowych analiz dotyczących przyczyn upadku ZSRR, zawarte w nich koncepcje są dość zróżnicowane.

Siergiej Kara-Murza radziecki i rosyjski uczonek, chemik a także autor wielu popularno-historycznych książek dotyczących rewolucji bolszewickiej, powstania oraz upadku ZSRR, przedstawia radziecki ustrój jako wynikający z specyfiki kultury rosyjskiej a szczególnie takiego jej elementu jak duże znaczenie wiejskich wspólnot, których kontynuacją miały być tworzone w okresie I wojny światowej i rewolucji lutowej 'rady chłopskie, robotnicze i żołnierskie'. Autor podkreśla w swoich pracach synergię między konkretnymi rozwiązaniami prawno-ekonomiczno-ustrojowymi wprowadzanymi w ZSRR a wielowiekową tradycją historii rosyjskiej. Upadek ZSRR postrzega jako skutek błędów podejmowanych przez poszczególnych przywódców tego państwa wykorzystanych skwapliwie przez państwa zachodnie, które traktowały walkę z ZSRR jako kontynuację działań

przeciwko Rosji². Do podobnych wniosków dochodzi publicysta Алексей Чичкин, który zestawia przebieg rozpadu ZSRR z planami nazistów dotyczących „podburzenia narodów ZSRR przeciwko Moskwie”³.

Koncepcja wroga zewnętrznego przeplata się w wielu pracach z wskazaniem jednocześnie wrogów/zdrajców/koni trojańskich wewnątrz kraju. Standardem jest sugerowanie tutaj dwuznacznej roli liderów ZSRR przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych: jako świadomych agentów lub przynajmniej bezwolne marionetki wrogich względem ZSRR sił⁴. Czasem można spotkać publikacje zawierając domniemanie dalekosiężnego planu zarówno stworzenia jak i zniszczenia ZSRR przygotowanego przez Stany Zjednoczone. Przyczynienie się USA do powstania państwa socjalistycznego miało być elementem gry tego państwa przeciwko „starym” potęgom kolonialnym Anglii i Francji a gwarancję możliwości łatwej destabilizacji ZSRR miało stanowić podłożenie legislacyjnych „bomb” w jego konstytucji tj. prawa do swobodnego wyjścia z federacji zagwarantowanego dla wszystkich republik radzieckich. Osobą, która w interesie Stanów Zjednoczonych miała podkopywać prawne fundamenty ZSRR miał być sam Ławrientij Beria a także podwójna agentura służb bezpieczeństwa, co ciekawe Autor pomimo wskazania na agenturalny udział w projektowaniu podstaw systemowych ZSRR generalnie pozytywnie ocenia znaczenie tego państwa w światowym ładzie politycznym⁵. Takie stanowisko – dotyczące pozytywnej oceny globalnej roli ZSRR jest dominujące wśród publicystów, a jego rozpad jest traktowany jako katastrofa nie tylko z perspektywy społeczeństw i narodów wchodzących w skład tej federacji, lecz również całego świata a to z tego powodu, że sam fakt istnienia ZSRR miał wywoływać presję na ekonomiczne i polityczne elity zachodniego świata by utrzymywać poziom wyzysku na względnie niskim poziomie i dbać o dobrostan oraz zadowolenie klasy pracującej oraz średniej. Upadek ZSRR likwidując poczucie zagrożenia światową rewolucją miał otworzyć furtkę do niepohamowanej eksploatacji wszelkich naturalnych i ludzkich zasobów dokonywaną przez garstkę najbogatszych⁶.

W popularnej rosyjskiej literaturze tematyka związana z ZSRR pojawia się na wiele sposobów. Z perspektywy interesującego nas zagadnienia jakim jest nostalgia z ZSRR uwagę zwracają powieści z obszaru alternatywnej historii, w których do upadku tego państwa nie dochodzi. W szczególności wyróżnia się tutaj alternatywno-historyczny romans przygodowy młodej pisarki Marii

---

2 Кара-Мурза С. Г., Крах СССР, Москва 2013, s. 19-35

3 Чичкин А., *Анатомия краха СССР. Кто, когда и как разрушил великую державу?*, Москва 2012, s. 13-25

4 Швед В.Н., *Кто вы, гг. Gorbachev? История ошибок и предательства. Мифы и правда истории*, Москва 2016, s. 180-190

5 Шевякин А. П., *Кто готовил развал СССР?*, Москва 2014, s. 15-14

6 Калашников М., *СССР Версия 2.0*, Москва 2014, s. 25-40

Czepuriny pod tytułem „S.S.S.M” będącym tu skrótem – oficjalnej nazwy alternatywnego ZSRR – tutaj ‘Najszczęśliwszego Państwa na Świecie’ czyli *Sama Szczęśliwaja Strana Mira*. Książka stanowi swoisty ‘Rok 1984’ à rebours to znaczy autorka wprowadza nas swoją narracją do państwa totalnej, wszechogarniającej i słodkiej aż za granicę przesady szczęśliwości - generalnie kraju, w którym komunizm nie tylko zwyciężył, lecz zrealizował wszelkie swoje obietnice rozpoczynając od najdrobniejszych takich jak 10 rodzajów zup w stołówce pracowniczej aż po uwolnienie obywateli od wszelkich ograniczeń: zarówno tradycyjnej drobnomieszczańskiej moralności (panuje pełna swoboda erotyczna) jak i nawet fizycznych (w S.S.S.M. grawitacja nie ciąży tak silnie jak gdzie indziej i jego obywatele posługując się doprawianymi skrzydłami mogą swobodnie latać).

Autorka, wprawdzie wprowadza co jakiś czas elementy ironicznej przesady dając czytelnikom do zrozumienia, że nie traktuje opisywanej idylli na serio, jednak całość sprawia wrażenie, jakby była przepełniona pewną nostalgiczną tęsknotą nie tyle za rzeczywistością, w której wszelkie marzenia komunizmu zostały zrealizowane, lecz za światem, który przynajmniej nie porzucił tych marzeń⁷.

Zupełnie na poważnie, bez ironicznej emfazy napisana jest książka ‘Spastii CCCP’ - ‘Na ratunek ZSRR’ [to i następne tłumaczenie tytułów: W. Werner] pióra Michaiła Koroliuka. Autor wykorzystuje tu popularny w historii alternatywnej motyw cofnięcia się w czasie dla zmiany wydarzeń historycznych. Bohater powieści spotyka w pociągu tajemniczego staruszka, z którym stacza ożywioną dyskusję na temat, czy upadek ZSRR był konieczny. Dyskusja ta jest okazją do prezentacji poglądów na przypadkowy i felerny charakter krachu państwa tuż przed jego spodziewanym rozkwitem, który miał nastąpić na skutek dojścia do głosu pokolenia wychowanego w ideałach komunizmu, wykształconego i altruistycznego a jednocześnie nie splamionego krwią wojny domowej i stalinowskich represji. Ponieważ dyskutanci umilają sobie rozmowę spożywając koniak to nasz bohater zasypia twardo by obudzić się w roku 1977 we własnym, wprawdzie, lecz jeszcze nastoletnim ciele. Przeniesienie bohatera w przeszłość, w czasy ZSRR daje autorowi możliwość porównania z sytuacją współczesnej Rosji, które to porównanie nie jest dla dzisiejszych czasów korzystne. Okres miniony jawi się tu jako czas prostoty, czystości obyczajów, społecznej życzliwości i solidarności, odpowiedzialnej pracy i uczciwości. Wprawdzie na horyzoncie zbierają się ciemne chmury, lecz bohater powieści obdarzony świadomością współczesnego człowieka i wiedzą na temat przebiegu wydarzeń w „jego” wersji historii przystępuje do wykonania swojej życiowej misji jaką jest ratowanie ZSRR...⁸

7 Чепурин М., С.С.С.М., Санкт-Петербург 2010, s. 30-98

8 Корольюк М.,(2014), Спасти СССР. Инфильтрация, Москва 2014, s. 1-52

W popularnej literaturze rosyjskiej zauważalny jest w ostatnich latach przyrost powieści łączących cechy fantastyki z historią. Oprócz wspomnianej alternatywnej historii coraz większym zainteresowaniem czytelników cieszą się publikacje z tzw. „bojowej fantastyki” i „historycznej fantastyki” co wyraża się między innymi w ilości ściągań udostępnionych darmowo elektronicznych wersji książek z popularnych portali czytelniczych np. www.litmir.me. Okres ZSRR w tematyce tych powieści jest obecny głównie jako okres ‘wielkiej wojny ojczyźnianej’. Bardzo często występujący schemat w tych powieściach to historia bohatera bądź bohaterów, którzy fantastycznym sposobem zostają przeniesiony w czasie, w krytyczny moment II wojny światowej usytuowany zazwyczaj w okresie niemieckiej ofensywy 1941 bądź 1942 roku. Podróże w czasie odbywają zatem doświadczenie żołnierze współczesnego specnazu: zarówno z ciężkim uzbrojeniem, jak i bez a także studenci i biznesmeni, młodzież szkolna, nauczyciele, inżynierowie itd. Wymieńmy tylko najbardziej popularne z nich:

- „Pamięci się nie sprzedaje” Stanisława Sieriejewa, która opisuje przygody majora rosyjskich spec-wojsk przeniesionego wraz z całym oddziałem do czerwca 1941 roku⁹ (Сергеев С., 2012, s. 1-50), dodajmy że wspomniany autor opublikowała całą serię książek na ten temat noszącą nazwę „Jesteśmy godni ojców i przodków” liczącą sobie w tym momencie 10 tytułów. (litmir.me, 2018-1).¹⁰
- „Główne zadanie” Władysława Konjuszewskiego, którego bohater: naukowiec - geofizyk przeniesiony w czasie z 1992 do 1941 musi nie tylko przyczynić się do zwycięstwa nad faszyzmem, lecz także zapobiec ‘zimnej wojnie’. Książka jest częścią cyklu składającego się z – obecnie – czterech tytułów¹¹.
- „Czarna piechota. Żołnierz karnego batalionu z przyszłości.” Aleksandra Kontorowicza, którego bohater – weteran współczesnego dywersyjnego oddziału „alfa” zostaje przeniesiony do roku 1941 i to do karnego ‘sztraf-batalionu’ a jego zadaniem jest powstrzymanie ofensywy hitlerowców na Stalingrad... Książka jest częścią cyklu składającego się pięciu tytułów¹².
- „Przysięga komandosa” Olega Wiereszagina, gdzie do 1941 roku przenosi się grupa rosyjskiej młodzieży z XXI wieku by włączyć się do elitarnych oddziałów ‘bojowego zwiadu’¹³, książka jest częścią większego cyklu „Nowi bohaterowie” - ‘Nowije Gieroi’, składającego się 82

9 Сергеев С. С., Памяти не предав, Санкт-Петербург 2012, s. 5-50

10 https://www.litmir.me/books_in_series/?id=7382

11 Конюшевский В., Основная миссия, Санкт-Петербург 2009, s. 1-80

12 Конторович А., Черная пехота. Штрафник из будущего, Москва 2010, s. 1-90

13 Верещагин О., Клятва разведчика, Москва 2010, s. 1-120

książek napisanych przez różnych autorów, lecz utrzymywanych w podobnej, patriotycznej tonacji¹⁴

- „Zarządca III rangi” Anatolija Drozdowa, pierwsza część dylogii, w której to przeniesiony w czasie – oczywiście do 1941 roku jest major rezerwy, aktualnie urzędnik bankowy Wiktor Krascew, który wchodząc w kontakt z radzieckim wywiadem podejmuje się ważnej misji...¹⁵

Przykładów można by oczywiście przytoczyć znacznie więcej, gdyż produkcja literacka w współczesnej Rosji jest bardzo bogata. Oczywiście nie brakuje w niej książek, w których bohaterowie przenoszeni są do innych czasów niż II wojna światowa i tworzą alternatywną rzeczywistość, w której w ogóle nie dochodzi do powstania ZSRR i wojny z Niemcami. Wskazać tutaj należy książki, w których odpowiedni ludzie i technologie przeniesione zostają do przełomu XIX i XX wieku i powodują to, że zamiast kryzysu autorytetu państwa i monarchii w Rosji następuje jej rozkwit. Jedną z takich książek jest „Panuj na pohybel wrogom! Progresor na tronie.” Aliksieja Marchowa¹⁶. Książka ta jest częścią sześćcio-elementowego cyklu „Władca z jutra”¹⁷ skojarzonego tematycznie z innym, również sześćcio-częściowym cyklem książek Romana Zołotnikowa pt. *Admirał*.¹⁸

Mamy tutaj podobną historię co w wcześniej omawianych książkach z tą różnicą, że bohater zostaje przeniesiony w czasie nie tyle ciałem co duchem, który popada w ciało znanej z historii postaci Mikołaja II Romanowa powodując całkowitą zmianę historycznej roli tego władcy. Nowy monarcha nie okazuje się słabym i chwiejnym gdyż ożywiony zostaje przez człowieka z XXI wieku, oczywiście żołnierza i do tego historyka-amatora znającego się na tym jak przyspieszyć postęp cywilizacyjny. Podtytuł książki jest tutaj znamieny. Termin „progresor” wprowadzili do literatury popularni radzieccy pisarze s/f Arkadij i Borys Strugaccy. Oznaczał on w ich powieściach, usytuowanych w czasach świetlanej przyszłości komunizmu, agentów, którzy byli odprawiani na odległe planety z misją „zaszczepienia” postępowych idei w obecnych tam cywilizacjach. Niezależnie od tego, że sami bracia Strugaccy podchodzili do tego zagadnienia nierzadko sceptycznie, a ich książki zawierają nie tylko opisy sukcesów „progresorów”, lecz również mnożą pytania i wątpliwości – to jednak współcześni pisarze adaptujący ten pomysł Strugackich do warunków historii alternatywnej

---

14 https://www.litmir.me/books_in_series/?id=8407

15 Дроздов А., Интендант третьего ранга, Москва 2010, 1-66

16 Махров А., Царствуй на страх врагам! «Прогрессор» на престоле, Москва 2010, s. 1-15

17 https://www.litmir.me/books_in_series/?id=4932

18 https://www.litmir.me/books_in_series/?id=7164

odznaczają się znacznie większą pewnością w tym jak należy uszczęśliwić społeczeństwo kierując je ku świetlanej przyszłości i prostując niewłaściwe zakręty historii. Stanowisko pisarzy względem rewolucji bolszewickiej jawi się tutaj jako negatywne – gdyż przecięła pewne continuum historycznego rozwoju Rosji kierującej się, zdaniem autorów, w stronę hegemonicznej pozycji w świecie. ZSRR jest oceniane inaczej niż Rewolucja Październikowa – jako powrót na właściwą drogę. Znacznikiem usytuowania wydarzeń historycznych we właściwej „koleinie dziejów” jest zwycięstwo nad faszyzmem, którego znaczenie jest tak silnie podkreślane nie tylko jako uniknięcie eksterminacji, lecz również jako ofiarę krwi złożoną w intencji odrodzenia imperium rosyjskiego, którego nowym wcieleniem ma być ZSRR. Wszelako spektakularne klęski Armii Czerwonej w pierwszych miesiącach wojny postrzegane są nadal jako haniebne stąd tak silnie wyrażana - w sferze literackiej imaginacji – potrzeba „korekty” tego błędu Clio.

Przyglądając się rosyjskiej kinematografii możemy zauważyć, że okres II wojny światowej jest silnie reprezentowanym okresem w superprodukcjach. Choć nie brakuje też filmów odnoszących się do innych czasów to jednak tytuły takie jak „Stalingrad”¹⁹, „28 panfilowców”²⁰, „Brzeska twierdza”²¹, „Ciche poranki”²² niewątpliwie przyciągają uwagę podobnie jak seriale telewizyjne takie jak „Leningrad”, „Nocne jaskółki”, „Piloci myśliwców”, „Bojowy zwiad”, „Zabić Stalina” itd.

Z drugiej strony nie brakuje również filmów i seriali o rewolucji i wojnie domowej – tutaj występuje pewien dualizm w rosyjskiej polityce historycznej. Współczesna Rosja jest reprezentowana w produkcji filmowej zarówno jako spadkobierca carskiej Rosji jak i ZSRR stąd pewne racje przyznawane są obu stronom tego konfliktu co uwidacznia się w takich produkcjach jak „Admirał” - zarówno film jak i serial oraz „Panowie oficerowie. Ocalić cara” gdzie emocjonalna wymowa filmu stoi po stronie „białych” oficerów, lecz bolszewickie okrucieństwa nie są tu podkreślane – raczej ma miejsce wskazanie, że to po ich stronie stoi „logika historii”. Takie stanowisko historycznej polityki tym bardziej potrzebuje zaakcentowania wojny obronnej z nazistami jako tego okresu, w którym komunistyczna władza „odkupuje” swoje winy broniąc kraju i narodu przed zagładą. Szczególnie silnie podkreśla się zatem jedność narodu w walce z hitlerowskim najeźdźcą podczas gdy zagadnienie stalinowskiego terroru zachodzącego równocześnie z walką z nieprzyjacielem jest raczej nie podejmowane - choć czasem pojawiają się napomknięcia o łagrach czy też pojawia się groźna postać oficera NKWD. I tutaj jednak mamy do czynienia z „łagodzeniem” wizerunku tak Stalina i

19 Сталинград, Reż. Фёдор Бондарчук, 2013

20 Двадцать восемь панфиловцев, reż. Андрей Шальопа, 2017

21 Брестская крепость 2010, reż. Александр Котт

22 А зори здесь тихие, reż. Ренат Давлетьяров 2015

Berii, jak i np. owianej grozą na skutek podejmowania działań przeciwko tak zwanym „wrogom wewnętrznym” formacji ‘SMIERSZ’ - akronim od „smiert szpionom”, której również został poświęcony serial przedstawiający tę formację jako walczącą jedynie z hitlerowskimi szpiegami.

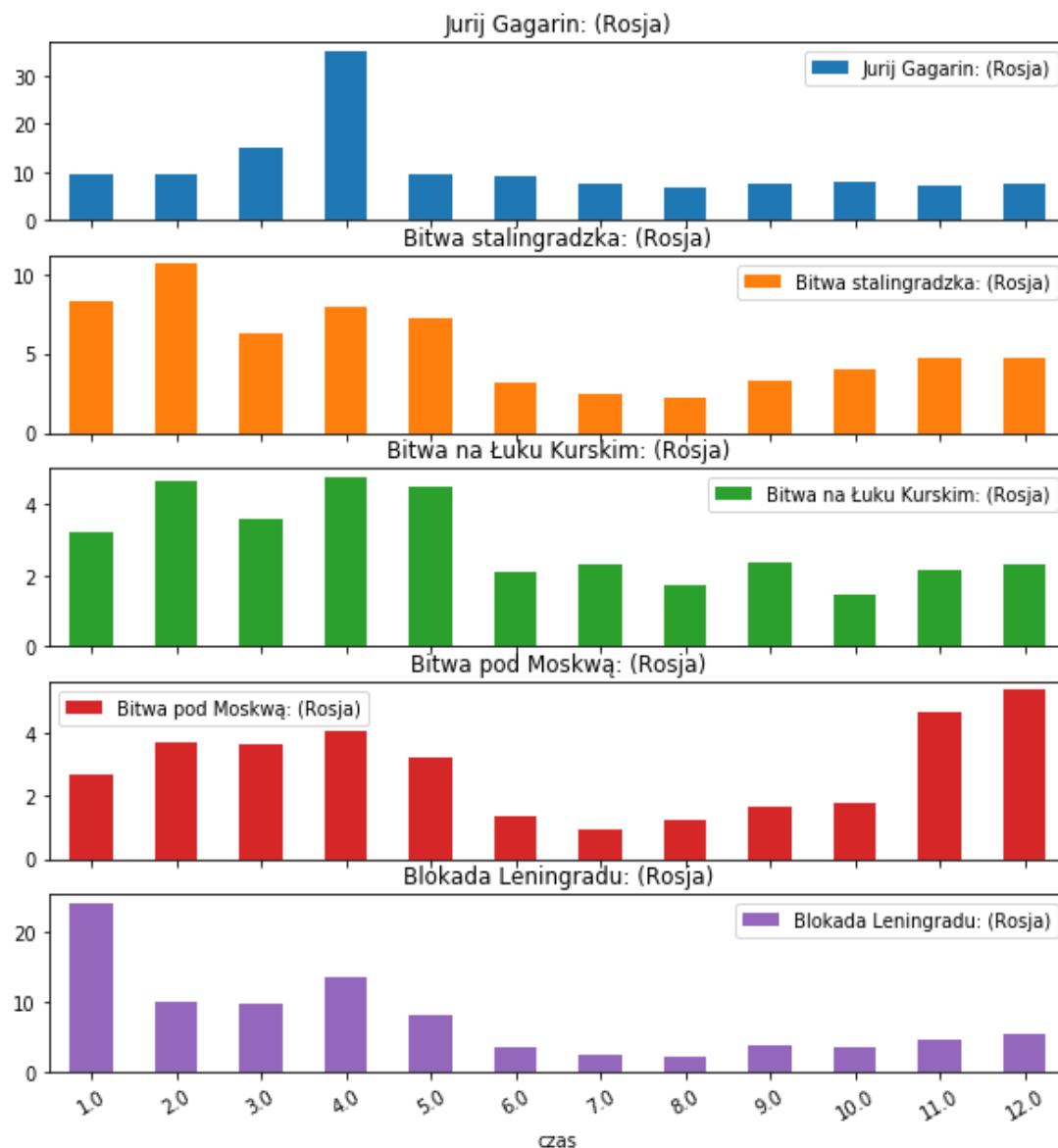
ZSRR poza okresem II wojny światowej występuje również – choć w produkcjach kinowych znacznie rzadziej. W tym przypadku uwagę zwróciły na siebie, w szczególności, dwa filmy o podboju kosmosu: „Gagarin, pierwszy w kosmosie” i „Czas pierwszych” oraz film „Legenda nr. 17” o radzieckim zwycięstwie nad złożoną z zawodowych graczy hokeja reprezentacją Kanady. W tych filmach nie tylko podkreśla się znane sukcesy ZSRR, lecz również migawki z życia w tym okresie kreują raczej pozytywny wizerunek w żaden sposób nie podkreślając wielu problemów gnębiących mieszkańców tego kraju.

Kolejnym testem jaki wykonałem korzystając z danych pochodzących z wyszukiwarek jest sprawdzenie na ile czynności poznawcze wykonywane przy ich pomocy mają związek z kalendarzem rosyjskich świąt państwowych ustanowionych w okresie ZSRR i nawiązujących do wydarzeń historycznych związanych z ZSRR. Za wyjątkiem Dnia Kosmonautyki obchodzonego 12 kwietnia, na pamiątkę pierwszego lotu człowieka w kosmos są to głównie wydarzenia związane z historią II wojny światowej a zatem: obchodzone 27 stycznia Święto Chwały Wojska Rosyjskiego upamiętnia likwidację blokady Leningradu; 2 lutego obchodzona jest rocznica zwycięstwa nad niemieckimi wojskami pod Stalingradem; 9 maja obchodzony jest dzień zwycięstwa na pamiątkę kapitulacji III Rzeszy a 23 sierpnia rocznica zwycięskiej bitwy na Łuku Kurskim; 5 listopada obchodzi się „Święto na pamiątkę wojskowej defilady na Placu Czerwonym”, która odbyła się 5 listopada w 1941, i której uczestnicy wprost z defilady maszerowali walczyć z nacierającymi wojskami niemieckimi dochodzącymi wówczas do przedmieść Moskwy – odrębną kwestią jest to, że 5 listopada obchodzone jest święto Rewolucji Październikowej, której „zastępnikiem” wydaje się być wspomniane „święto na pamiątkę defilady”. 5 grudnia obchodzone jest Święto Wojennej Chwały Rosji w rocznicowym miesiącu kontrofensywy wojsk radzieckich pod Moskwą.

Aby sprawdzić czy terminy świąt i rocznic korelują z praktyką zdobywania w internecie informacji na temat wydarzeń historycznych zebrałem dane z wyszukiwarki Google za okres od 2004 do 2017 roku – nie skorzystałem tutaj z wyszukiwarki Yandex gdyż ta umożliwia zdobycie danych jedynie z okresu roku. Następnie zsumowałem dane dla każdego z miesięcy roku oddzielnie za cały badany okres i wyciągnęliśmy średnie. W rezultacie uzyskałem uśrednione dane ukazujące natężenie zainteresowania mierzone względnymi, procentowymi parametrami, dla wszystkich pierwszych, drugich itd. miesięcy za cały okres 2004-2017.

Wyniki można zobaczyć na poniższym wykresie:

Dane: trends.google, oprac: W. Werner

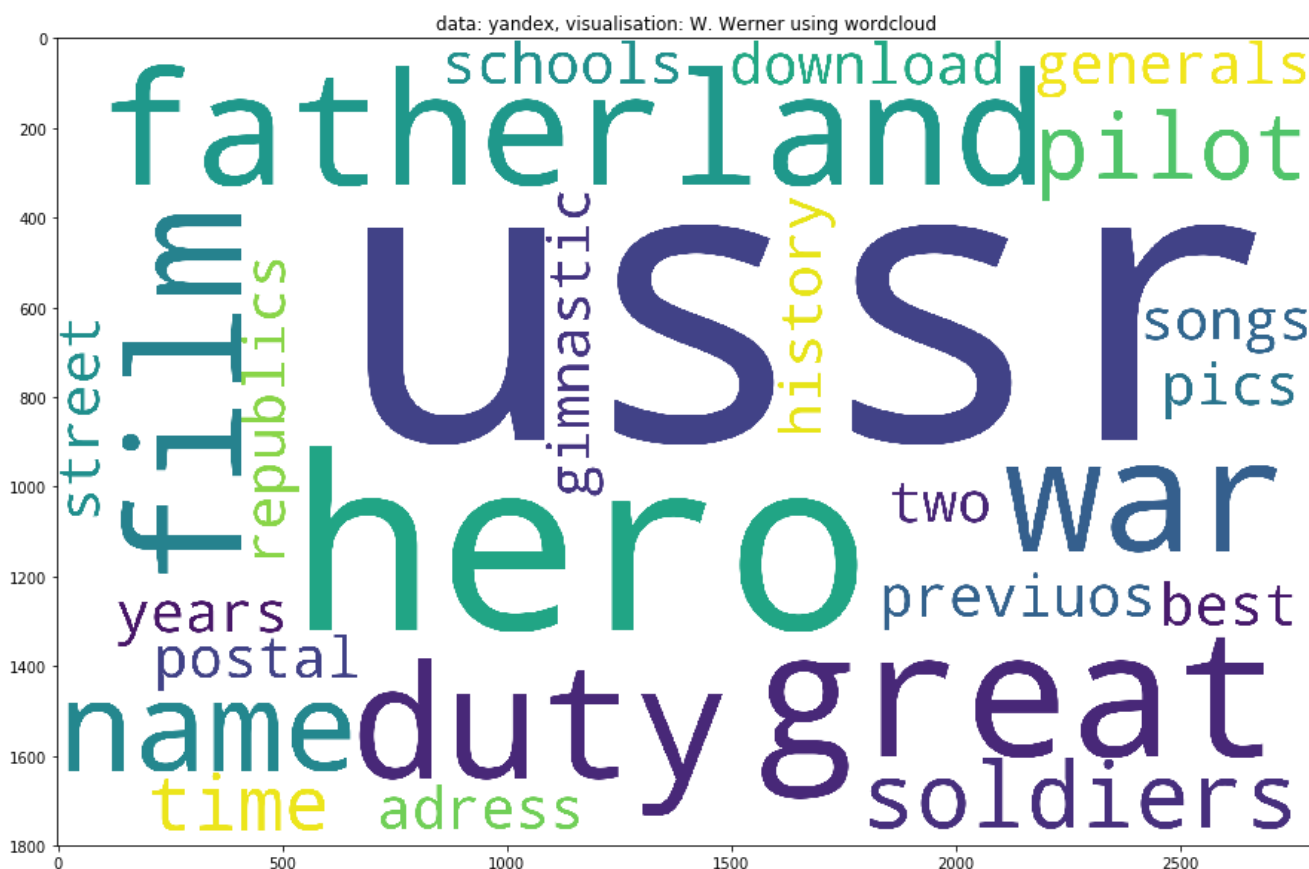

Jak można zauważyć na powyższym wykresie rozkład zainteresowania trzema z pięciu testowanych tematów historycznych wyraźnie zbiega się z kalendarzem państwowych uroczystości upamiętniających: jest to zainteresowanie postacią Gagarina – wyraźny wzrost w kwietniu, w którym celebrowany jest Dzień Kosmonautyki; wyszukiwanie informacji o blokadzie Leningradu zbiegające się z miesiącami obchodów rocznicy jej likwidacji w styczniu oraz zainteresowanie bitwą pod Moskwą wzrastające wyraźnie w grudniu. Mnie wyraźna, lecz również zauważalny jest wzrost zainteresowania bitwą stalingradzką w lutym, natomiast zainteresowanie bitwą na Łuku Kurskim wyraźnie rozkłada się pomiędzy kilka „rocznicowych” miesięcy.

Możemy się zastanowić na ile polityka historyczna realizowana, między innymi, przy pomocy takich narzędzi jak produkcje filmowe czy też celebrowane na poziomie

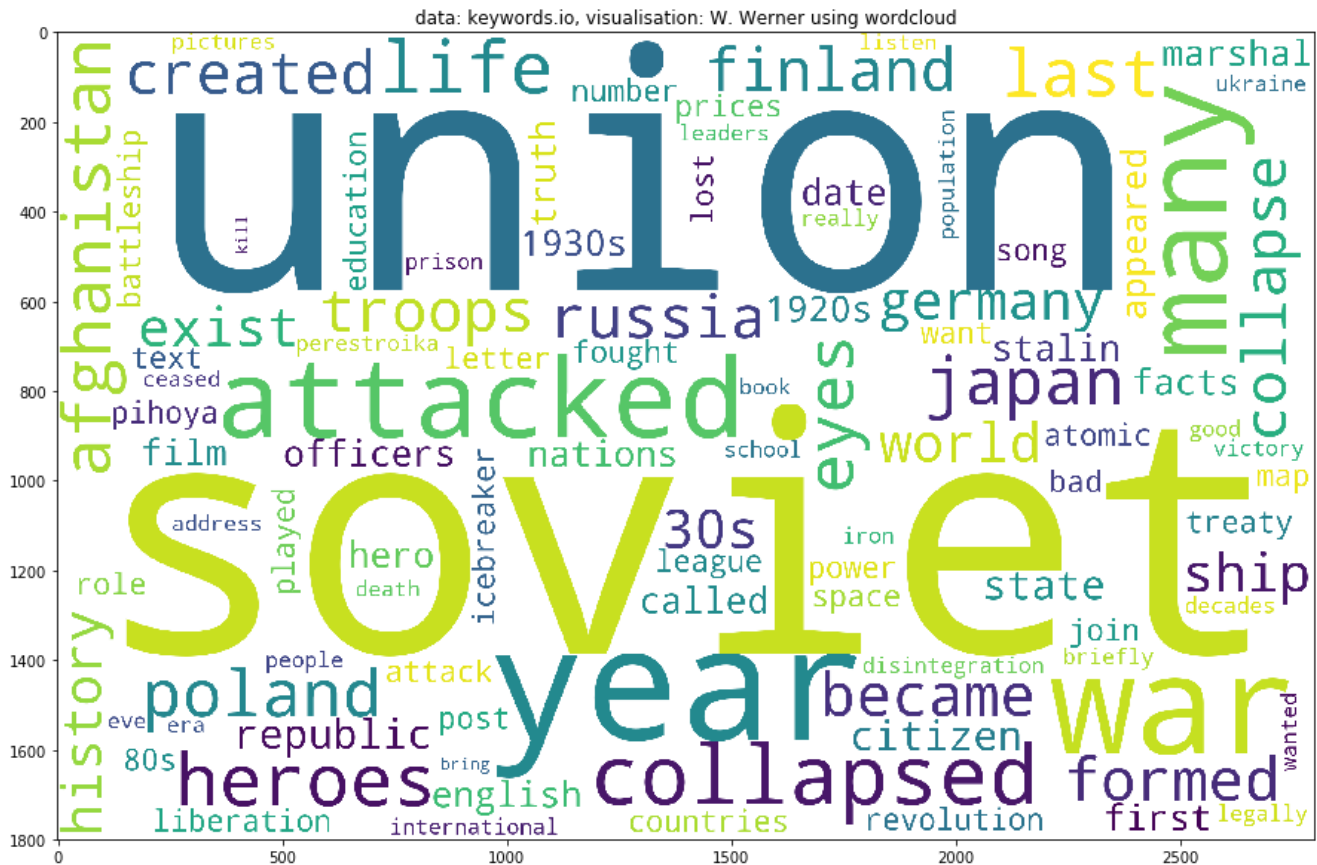
ogólnopłaństwowym święta wywiera wpływ na świadomość historyczną współczesnych Rosjan? Jeżeli za wskaźnik świadomości historycznej można uznać praktyki poszukiwania wiedzy o świecie to dane z wyszukiwarek internetowych mogą być tutaj bardzo przydatne.

Przyjrzyjmy się zatem najczęściej występującym zapytaniom towarzyszącym słowom kluczowym „związek radziecki” wprowadzanym w języku rosyjskim za pomocą popularnej w sferze post-radzieckiej przeglądarki yandex. Dla wizualizacji częstotliwości uzyskanych danych (listy najczęściej wprowadzanych do wyszukiwarki Yandex słów-kluczy) sporządziłem wizualizację typu ‘word-cloud’, do wygenerowania której wykorzystałem angielskie tłumaczenie najczęściej występujących słów kluczowych. Ta i kolejna wizualizacja została wykonana przy pomocy skryptu napisanego w języku python z zastosowaniem modułu ‘word_cloud’ autorstwa Andreasa Muellera²³. Wielkość słowa w wizualizacji oddaje częstotliwość jego występowania w danych:

23 <https://github.com/amueller>

Zapytania wprowadzane do przeglądarki Google są bardziej różnorodne tematycznie i wyrażają również zainteresowanie bolesnymi aspektami historii ZSRR – są to na przykład pytania „Dlaczego ZSRR napadł na Polskę?” i odrębne pytanie o przyczynach napaści na Finlandię a także wprowadzenia wojsk do Afganistanu. W wyszukiwarce Google również częściej pojawiały się zapytania o przyczyny upadku ZSRR oraz przyczyny niepowodzeń tego państwa w gospodarce²⁴. Również i dla tych danych sporządziłem wizualizację ‘word-cloud’:

Jak możemy się przekonać również i w przypadku zapytań związanych z wyszukiwarką Google mamy do czynienia z częstym przywoływaniem wojennej historii ZSRR, lecz również i innych tematów z historii ZSRR.

Różnice w danych pozyskanych z Yandex i Google świadczą o dywersyfikacji w sposobie korzystania z tych wyszukiwarek związanej z odmiennym rodzajem zapytań bądź odrębną grupą osób korzystającą z każdego z tych serwisów gdzie z wyszukiwarki Google korzystałyby osoby

²⁴ Dane pozyskane w serwisie: <https://keywordtool.io/search/google>

o bardziej elastycznym, otwartym stosunku do historii ZSRR podczas gdy z wyszukiwarki Yandex korzystałyby osoby szukające potwierdzenia swojego sentymentalnego odniesienia do tego państwa.

W doborze słów kluczowych pozyskanych z yandex ujawnia się specyfika rozumienia znaczenia Związku Radzieckiego przez Rosjan. Fundamentalnym elementem jest tutaj swoisty mit założycielski tego państwa jakim jest pamięć i narracja wojenna w jej zarówno bohaterskim (na pierwszym planie) jak i martyrologicznym aspekcie. Kolejnym komponentem budującym znaczący społecznie sentyment do ZSRR w społeczeństwie rosyjskim²⁵ (obecnym zarówno w danych pozyskanych z Yandex jak i z Google) jest przeświadczenie o ideowym charakterze tego państwa budowane wszelako poprzez porównanie z „bezideowym” okresem jelicynowskim – taki obraz ZSRR podkreślany jest w popularnej literaturze, której autorzy wszelako nie mogli mieć styczności z realiami Kraju Rad a swoją wiedzę czerpią z literatury, radzieckich filmów (zainteresowanie nimi odbija się również w praktyce wyszukiwań w internecie²⁶) oraz wspomnień rodziców, starszych krewnych i znajomych, którzy pamiętają ten okres z perspektywy bolesnych doświadczeń lat 90-tych (utrata stabilności ekonomicznej, pracy, degradacja społeczne, wzrost pospolitego bandytyzmu itp.). Wreszcie bardzo istotnym elementem społecznego sentymentu za ZSRR jest przeświadczenie o jego bezprawnym rozwiązaniu na skutek zewnętrznego spisku i wewnętrznej zdrady, które to przeświadczenia są potwierdzane przez autorów popularnych książek na ten temat²⁷.

Stosunek Polaków do PRL opiera się nie tylko na innym fundamencie realnych wydarzeń dziejowych, lecz również na narracji o inaczej rozłożonych akcentach. Zaczniemy od stwierdzenia faktu, że propagandzie i kulturze masowej PRL nie udało się stworzyć powszechnej akceptacji dla założycielskiego mitu tego państwa. Narracje o czynie zbrojnym podziemia komunistycznego nie zmieniły zasadniczo polskiej świadomości historycznej tzn. nie zmieniły pozytywnej waloryzacji Armii Krajowej i Powstania Warszawskiego. Narracja o walce zbrojnej Armii Ludowej borykała się z wyjaśnianiem przyczyn znajdowania się olbrzymich rzesz polskiej ludności w głębi ZSRR w roku 1941, używane eufemizmy w rodzaju „losy wojny rzuciły...” w nieudolny sposób tuszowały fakt przymusowych deportacji Polaków (zarówno żołnierzy jak i ludności cywilnej) do łagrów powszechnie w Polsce znany. Dlatego narracja o bohaterstwie polskich żołnierzy walczących na Wschodzie była przyjmowana – zwłaszcza pod postacią atrakcyjnych filmów, lecz nie była odbierana powszechnie jako uzasadnienie dla istnienia PRL. Upadek rządów komunistycznych był

---

25 Wg. danych ankietowych 73% społeczeństwa rosyjskiego w 2011 negatywnie oceniło rozpad ZSRR. Por. *Двадцать Лет Реформ Глазами Россиян. Опыт Многолетних Социологических Замеров. Аналитический Доклад*, Москва 2011, s. 38-45

26 Por. tabela słów-kluczy wyszukiwarki yandex umieszczona w tym rozdziale

27 Publikacje cytowane powyżej, w tym rozdziale

traktowany przez znaczną część społeczeństwa jako zwieńczenie długiej walki o niepodległość. Pierwszym akordem procesu, który doprowadził do odzyskania przez Polskę pełni suwerenności była (w powszechnym odbiorze) walka polskich żołnierzy na frontach II wojny światowej a kontynuacją robotnicze protesty i strajki w Poznaniu, Trójmieście, Radomiu od 1956 do 1988 roku, z znaczącym okresem 1980-1981. Stąd nie powstała czarna legenda upadku PRL jako, że był on w znacznej mierze oczekiwany, lub przynajmniej spodziewany. Powstała natomiast czarna legenda powstania III Rzeczypospolitej jako owocu „nadmiernego” kompromisu między obozem starej władzy a „uległą” częścią opozycji, czy wręcz jako bękarta zdrady, której dokonali skorumpowani przez agentów Służby Bezpieczeństwa opozycjoniści. Stosunek do rozmów „Okrągłego Stołu” oraz towarzyszących im „tajnych” rozmów w rządowym ośrodku w Magdalence²⁸ przez pierwszych 30 lat historii wolnej Polski (1989-2009) stanowił podstawową oś podziału ideowego w polskim społeczeństwie stosunek do PRL. Z tej postawy względem genezy III RP wynikała całościowa ocena realiów społeczno politycznych, które postrzegano jako wynikające z obiektywnych warunków lub jako przejaw agenturalnej zмовы towarzyszącej powstawaniu zrębów nowej formy polskiej państwowości i formującej elity społeczne i ekonomiczne w Polsce po 1989 roku²⁹. W konsekwencji stosunek do PRL był pochodną stosunku do III RP: „pragmatycznego”, który głosił, że zarówno PRL jak i III RP są najlepszą formą państwowości jaka może istnieć w konkretnych realiach społecznych i geopolitycznych³⁰ oraz „ideowego” gdzie stwierdzano, że PRL był formą ucisku Polaków przez wrogi reżim w interesie wrogiego państwa, a kompromis między częścią obozu władzy a częścią opozycji był sposobem utrzymania tego ucisku w zawoalowanej formie czy też w bardziej miękkim sposobie gdzie bezpośrednia przemoc nie dająca się już utrzymać została zastąpiona uciskiem ekonomicznym i politycznym w ramach systemu deklaracyjnie wolno-rynkowego i demokratycznego oraz ideologicznym dzięki skorumpowaniu części elit niezdolnych bądź niechętnych do właściwej oceny sytuacji³¹.

Znamienną kwestią jest to, że spójna narracja, która apologetyzowałaby PRL właściwie w Polsce nie istnieje. Występują oczywiście fragmentarycznie narracje, które bronią takich a nie innych osiągnięć tego państwa konfrontując je z ciemnymi stronami życia w III RP (bezrobocie, częstsze rozwody itp.)³² lub też wskazują na przykłady konkretnych uczciwych ludzi, którzy w ramach

28 Por. dane z komunikatu CBOS: Polacy o Magdalence, Okrągłym Stole i poczuciu zdrady, Warszawa 2010, s. 5-7

29 Por. A. Zybortowicz, W uścisku tajnych służb. Upadek komunizmu i układ postnomenklaturowy. Warszawa 1993, s. 19-65

30 J. Urban, *Rzeczniepospolita*, Tygodnik „Nie” 7(2009); M.Z., *Bierut chory na Odrę*, Tygodnik „Nie” 30(2010)

31 Por. R. Ziemkiewicz, Michnikowszczyzna. Zapis choroby. Fabryka Słów 2016, s. 30-69; A. Zybortowicz, W uścisku..., s. 110-130; W. Łysiak, *Rzeczpospolita kłamców. Salon*, Warszawa 2004, s. 120-175

32 T.Z., *Czas Bękartów*, Tygodnik „Nie” 5(2011)

PRL wykonywali swoją pracę: lekarzy, inżynierów, milicjantów (wyłącznie zajmujących się przestępstwami kryminalnymi).

Podobnie jest właściwie nieobecna spójna narracja, która całościowo usprawiedliwiałaby siłowe wprowadzenie ustroju socjalistycznego w Polsce i jednocześnie negowałaby niepodległościowe aspiracje narodu polskiego walczącego z hitlerowskim najeźdźcą oraz sprzeciwiającego się ograniczaniu jego wolności w okresie PRL – istnieją za to liczne, fragmentaryczne narracje wskazujące na konkretne osoby czy też działania żołnierzy AK, NSZ czy też późniejszych działaczy opozycji demokratycznej na zasadzie: „wśród Waszych też byli bandyci”, „wśród was też są świnie”³³

Jeżeli chodzi o obraz PRL w kulturze masowej powstałej już po 1989 roku to jest to generalnie obraz negatywny skupiający się zagadnieniu politycznej przemocy, trudach codziennego życia, korupcji aparatu władzy itp. Ważnym przykładem może być tutaj „Człowiek z nadziei” (2013) Andrzeja Wajdy. Jest to trzecia część tryptyku poświęcona walce z władzą w PRL.

Tam gdzie wizerunek jest nieco cieplejszy tam zauważalna jest jednocześnie subiektywizacja obrazu PRL tutaj znamienym przykładem jest „Ile waży koń trojański?” Juliusza Machulskiego (2008) komedia romantyczna, której bohaterka przenosi się w czasie z 1999 roku do 1988. W odróżnieniu od omawianej wcześniej rosyjskiej powieści bohaterce ani w głowie nie powstanie myśl o uratowaniu PRL dąży natomiast do załatwienia spraw czysto prywatnych. Obraz PRL jest o tyle ciepły, że niemalże pozbawiony polityki i subiektywny – barwną postacią jest na przykład mąż bohaterki typowe wyobrażenie „prywaciarza-cwaniaka” z tego okresu.

Subiektywna perspektywa nie zawsze chroni przed polityką, która i tak przecież interweniowała w życie zwyczajnych ludzi. Pokazane jest to w filmie „Mała Moskwa” (2008) Waldemara Krzystka opisującym charakterystyczną dla realiów PRL obecność radzieckich wojsk na polskim terytorium w zasadzie nie z perspektywy politycznej wymowy tego faktu, lecz poprzez życie zwyczajnych ludzi z ich troskami i radościami tutaj nieszczęśliwą miłość bohaterki filmu Rosjanki Wiery Swietłowej do polskiego oficera – jednak przesłaniem filmu jest to, że w nienormalnym świecie trudno o normalne szczęście: bohaterka jest pod ciągłą obserwacją komunistycznej Służby Bezpieczeństwa gdyż wbrew hasłom o „przyjaźni polsko-radzieckiej” w PRL utrzymywano ścisłą izolację między polskim społeczeństwem a stacjonującymi na terenie Polski wojskami radzieckimi.

---

33 np. por. B. Dunat, Patrioci we krwi, Tygodnik „Nie” 4(2011)

powód do narodowej dumy, nie szukają informacji na temat osiągnięć tego państwa. Nie kojarzą wreszcie polskiego bohaterstwa w czasie II wojny światowej z działaniem fundującym Polską Rzeczpospolitą Ludową. Ciepłsze tony pojawiające się w refleksji na temat PRL wiąże się z czysto subiektywnymi realiami życia – mają dla pokoleń pamiętających życie przed 1989 rokiem charakter wspomnień młodości a dla ludzi młodych zainteresowanie swoistą egzotyką kolejek po mięso, problemów z zakupem papieru toaletowego (a także innych towarów codziennego użytku), życia na wielkich osiedlach mieszkaniowych, klimatu filmów z tego okresu (samych w sobie często bardzo krytycznych wobec PRL) itd.

Polska narracja o PRL jest zatem bardzo krytyczna i pozbawiona generalnie dumy. Duma towarzyszy polskim działaniom na rzecz wyzwolenia się spod kurateli radzieckiej i liberalno-rynkowych oraz demokratycznych przemian w państwie a zatem działalności określanej w PRL jako anty-państwowa. Polacy nie są dumni z PRL, lecz raczej z działalności przeciwko PRL – którą uosabiali w momencie powstawania tego państwa walczący przeciwko Armii Czerwonej i komunistycznym władzom „żołnierze wyklęci” a później aktywiści antykomunistycznej i demokratycznej opozycji – działacze KOR-u, ROPCiO, KPN-u oraz przede wszystkim Solidarności.